

Κ. Βουδούρη (ed.), *Πυθαγόρεια φιλοσοφία*, "Έκδοσις τοῦ Διεθνoῦς Κέντρου Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ Πολιτισμοῦ, Ἀθήνα-Σάμος 1992, σσ. 208.

Δύο πολὺ ἀξιόλογα βιβλία γιὰ τὴν Πυθαγόρεια Φιλοσοφία ἐκδόθησαν μέσα στὸ 1992. Πρόκειται γιὰ τὸ *Pythagorean Philosophy* καὶ τὴν *Πυθαγόρεια Φιλοσοφία*. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ βιβλία περιέχει μιὰ συλλογὴ ἀρθρων διακεκριμένων ξένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιστημόνων σὲ γλῶσσα ἀγγλική. Ἡ *Πυθαγόρεια Φιλοσοφία*, τὸ βιβλίο ποὺ παρουσιάζουμε ἐδῶ, βιβλίο πραγματικὰ καλαίσθητο, περιέχει μελέτες ἀποκλειστικὰ στὴν ἑλληνική· πρόκειται γιὰ μεταφράσεις τῶν σημαντικότερων ἀπὸ τὰ ἀρθρα ποὺ περιλαμβάνονται στὸ *Pythagorean Philosophy*, καθὼς καὶ γιὰ ἀξιολογώτατες συμβολές Ἑλλήνων ἐρευνητῶν.

Τὰ ἀρθρα ποὺ περιλαμβάνονται στὸ βιβλίο καλύπτουν ἓνα ἐξαιρετικὰ εὐρὸ θεματικὸ φάσμα, πρᾶγμα φυσικὸ, ἀφοῦ θέμα τοῦ εἶναι ἢ, οὕτως ἢ ἄλλως πολυδιάστατη, πυθαγόρεια φιλοσοφία. Καὶ σκόπιμο εἶναι, προτοῦ ἐπιχειρήσουμε μιὰ συνολικὴ ἀποτίμηση τοῦ βιβλίου, νὰ ἀναφερθοῦμε συνοπτικὰ στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἀρθρα χωριστά.

Μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀρθρα ἀναφέρεται στὴν πρακτικὴ διδασκαλία τῶν Πυθαγορείων, στὴν πυθαγορικὴ Ἑταιρεία καὶ στὸν παροιμιώδη πυθαγόρειο τρόπο τοῦ βίου.

Ὁ Κωνσταντῖνος Βουδούρης, σὲ ἓνα ἀρθρο μὲ σημαντικὲς κοινωνικοπολιτικῆς ἰδίως ὑφῆς παρατηρήσεις («Περὶ τῆς πυθαγορικῆς ἑταιρείας. Γένεση, ἐξέλιξη καὶ καταστροφή», σσ. 27-44), μελετᾷ τὴν δομὴ, τὴν διάρθρωση, τοὺς ὅρους γένεσης καὶ τὴν πορεία τῆς πυθαγορικῆς ἑταιρείας. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ πυθαγορικὴ ἑταιρεία δὲν συνεστήθη γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Κρότωνα, ἀλλὰ στὴν Σάμο ὑπὸ τὴν τυραννία τοῦ Πολυκράτους· αὐτὴ ἡ ὑπόθεση κατὰ τὸν συγγραφέα εἶναι καὶ ἡ μόνη ποὺ μπόρεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν κατοπινὴ τῆς πορεία. Ἡ ἀντίδραση κατὰ τῆς πυθαγορικῆς ἑταιρείας καὶ ἡ τελικὴ καταστροφή της, ὀφείλεται στὴν σχέση της πρὸς τὸν κοινωνικὸ της περίγυρο, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου δροῦσε ὡς ἓνα εἶδος κλειστῆς κοινωνίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ σύγκρουσή της μὲ τὴν εὐρύτερη ἀνοικτὴ κοινωνία ποὺ τὴν περιέβαλλε.

Μὲ ἓνα ἀρθρο ποὺ ἔχει τὴ μορφή ἐλεύθερων σκέψεων πάνω στὴν πυθαγορικὴ φιλοσοφία, μὲ ἔμφαση —ἰδιαίτερα στὸ δεύτερο ἡμισυ— σὲ θέματα πολιτικῆς θεωρίας καὶ πράξης, συμβάλλει στὸ παρὸν βιβλίο ὁ διακεκριμένος στὸν πολιτικὸ στίβο Ἀθανάσιος Κανελλόπουλος («Ὁ Πυθαγόρας ὡς πολιτικός», σσ. 45-49). Τὸ ἀρθρο περιέχει ὀρισμένες εὐστοχες ἐπισημάνσεις, καὶ ὁπωσδήποτε μαρτυρεῖ τὴν πολιτικὴ βαρύτητα ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγκυκλοπαιδικότητα τοῦ γράφοντος.

Ὁ John P. Anton («Ὁ πυθαγόρειος τρόπος τοῦ βίου: θρησκεία καὶ ἠθική», σσ. 9-19) ἐπισκοπεῖ τὴν πυθαγόρεια διδασκαλία γιὰ τὸν ἄνθρωπο: Ὁ κόσμος εἶναι ἁρμονία, καὶ τὰ ἄτομα, οἱ ἐπιμέρους ἄνθρωποι, δὲν εἶναι παρὰ μόρια αὐτοῦ τοῦ ἁρμονικὰ διαρθρωμένου ὄλου. Τελικὸς σκοπός, ποὺ συχνὰ ἀπαιτεῖ μιὰ σειρὰ ἀπὸ μετεμψυχώσεις γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ, εἶναι ἡ ὑπέρβαση τῆς ἀτομικότητος καὶ ἡ σύνδεση τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ ὄλον. Ἐδῶ ἀκριβῶς ὁ John Anton βλέπει τὸ σημεῖο ὅπου οἱ πυθαγόρειοι συνενώνουν γόνιμα τὴν ὀρφικὴ θρησκευτικὴ παράδοση μὲ τὴν ἰωνικὴ ἐπιστημονικὴ κοσμολογία σὲ μιὰ συγκροτημένη ἠθικὴ διδασκαλία, θεμέλιο τοῦ πυθαγορείου τρόπου τοῦ βίου.

Ὁ Thomas Robinson, σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ τρία συνολικὰ ἀρθρα τοῦ ποὺ περιέχονται σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο («Ὁ πυθαγόρειος τρόπος τοῦ βίου», σσ. 142-152), παρακολουθεῖ τὸν πυθαγόρειο τρόπο τοῦ βίου στὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξελίξεώς του κατὰ τὴν ἀρχαιότη-

τα, δίνοντας έμφαση στην διάκριση τών δύο ομάδων τών πυθαγορείων (τών μαθηματικών και τών άκουσματικών), και στην συσχέτιση του τρόπου του βίου προς την διδασκαλία για την μετεμψύχωση.

Ο Richard Purtill («Οί πυθαγόρειοι περί της ψυχής ή περί του προσώπου», σσ. 134-141) με άπλο και συγχρόνως ώραίο λόγο, μέσα από μια σειρά από επιδέξιους συσχετισμούς, φωτίζει κάποιες πτυχές της πυθαγόρειας διδασκαλίας για την ψυχή και την μετεμψύχωση, αναζητώντας το ουσιαστικό εκείνο στοιχείο που εξασφαλίζει την ταυτότητα της ψυχής.

Ο Βασίλης Πανούσης στο άρθρο του «Η πυθαγόρεια κάθαρση» (σσ. 59-73) αναφέρεται στην πυθαγόρεια διδασκαλία και πρακτική για την κάθαρση της ψυχής, βλέποντάς την ως μία προσπάθεια υπέρβασης τών διαφόρων δυϊσμών (θείκου-άνθρωπίνου, ψυχής-σώματος, κ.τ.λ.). Στέκεται επίσης στην πυθαγόρεια διδασκαλία για τον άριθμό. Είναι το μόνο από τα άρθρα αυτού του βιβλίου στο όποιο ή έρμηνευτική προσέγγιση έχει μια κάπως «μυστικιστική χροιά», και δέν στοιχειεί προς άυστηρά επιστημονικές μεθόδους άνάλυσης.

Ένας άλλος, θα μπορούσαμε να πούμε, κεντρικός θεματικός άξονας, είναι ή πυθαγόρεια κοσμολογία καθώς και οί πυθαγόρειες επιδράσεις στην νεώτερη επιστήμη.

Ο Άπόστολος Πιερρής («Γένεσις και φύσις της πρώιμου πυθαγορείου κοσμογονίας», σσ. 108—124) επισκοπεεί την πυθαγόρεια διδασκαλία για τον σχηματισμό του κόσμου, διεξερχόμενος παράλληλα έκτενώς την προϋπάρχουσα όρφική κοσμογονία και τις μυθικές θεογονίες.

Ο Thomas Robinson («Φιλόλαος και Τίμαιος», σσ. 153-157) προσεγγίζει κριτικά ένα κοσμολογικό άπόσπασμα του Φιλολάου που συνήθως δέν έκλαμβάνεται ως γνήσιο από τη φιλολογική κριτική (DK, B 21), θεωρώντας ότι άπηχεί γνήσιες άπόψεις του Φιλολάου, και αναφέρεται επίσης στο θέμα της πυθαγορικής και δή φιλολάειας προέλευσης της πλατωνικής κοσμολογίας στον Τίμαιο. Στο ίδιο αυτό θέμα επανέρχεται ο ίδιος συγγραφέας στο άρθρο του «Πυθαγόρειοι και Πλάτων» (σσ. 158-164). Άνευρίσκει στον Τίμαιο όλα τα ζεύγη του πυθαγορικού πίνακος τών έναντίων, και δέν διστάζει να παρατηρήσει ότι «ό Πλάτων του Τιμαίου ήταν σαφώς περισσότερο Πυθαγόρειος στις εύρειες δεσμεύσεις του από όσο συνήθως ύποτίθεται» (σ. 163).

Η Μαρία Παπαθανασίου («Η επίδραση της πυθαγόρειας φιλοσοφίας στην άνάπτυξη της μαθηματικής άστρονομίας», σσ. 74-81) μάς προσφέρει μια ιδιαίτερα κατατοπιστική μελέτη πάνω στις κεντρικές άστρονομικές γνώσεις τών Πυθαγορείων και μάλιστα στο κοσμολογικό σύστημα του Φιλολάου του Κροτωνιάτη· επιπλέον έξετάζει και το θέμα της επιδράσεως τών Πυθαγορείων στη διαμόρφωση της πλατωνικής κοσμολογίας του Τιμαίου και στην περαιτέρω έξέλιξη της άστρονομίας.

Ο Άνδρέας Παπαμιχαλόπουλος σε ένα σύντομο και περιεκτικό άρθρο με τίτλο «Πυθαγόρειες μεταφυσικές, μαθηματικές και επιστημονικές επιδράσεις» (σσ. 82-86) καταγράφει όλες τις πτυχές της προσφοράς τών Πυθαγορείων στην κατοπινή φιλοσοφία και επιστήμη.

Ο Μάριος Μπέγζος με την συγκροτημένη μελέτη του «Πυθαγόρας και Heisenberg: Η επίδραση της πυθαγορικής διανόησης στη φυσική φιλοσοφία του Werner Heisenberg» (σσ. 50-58) στέκεται στους λόγους που έκαναν τον κορυφαίο γερμανό φυσικό του αιώνά μας να παρατηρήσει ότι όλόκληρη ή νεώτερη φυσική επιστήμη αποτελεί «συνεπή πραγμάτωση του προγράμματος τών πυθαγορείων»(!). Η μαθηματική δομή του σύμπαντος, ή αισθητική άρμονία του κόσμου, καθώς και ή μεταφυσική ένότητα στην

όποια τὰ δύο παραπάνω συναιροῦνται, ἀποτελοῦν κεντρικὲς διδασκαλίες τοῦ πυθαγορισμοῦ, πλήρως υἱοθετούμενες καὶ ἀπὸ τὸν W. Heisenberg καὶ γενικὰ ἀπὸ τὴ νεώτερη ἐπιστήμη.

Πέρα ἀπὸ τὶς συσχετίσεις ποὺ εἶδαμε μὲ τὴν πλατωνικὴ κοσμολογία καὶ τὴν νεώτερη ἐπιστήμη, ἀρκετὰ ἄρθρα προβαίνουν καὶ σὲ ἄλλες χρήσιμες καὶ ἐνδιαφέρουσες συσχετίσεις.

Ὁ Γιάννης Τζαβάρας («Πυθαγόρειες ἐπιδράσεις στὴν φιλοσοφία τοῦ Ἐμπεδοκλῆ», σσ. 189-194) διαπιστώνει τὴν ὑπαρξὴ κεντρικῶν σημείων τῆς ἐμπεδοκλείας φιλοσοφίας, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν τὴν πηγὴ τους σὲ γνωστὲς πυθαγορικὲς θέσεις.

Ὁ Χρῆστος Τερέζης στὴν συμβολή του «Ἡ παρουσία τῆς πυθαγόρειας φιλοσοφίας στὸ Δαμάσκιο» (σσ. 181-188) παρακολουθεῖ τὴν ἀξιοποίηση καὶ τοὺς μετασχηματισμοὺς τῶν πυθαγόρειων θεωριῶν στὸ πλαίσιο τῆς μεταφυσικῆς τοῦ νεοπλατωνικοῦ Δαμάσκιου.

Ὁ Νικόλαος Πολίτης («Ἐναντιότητες, δυαρχία καὶ πυθαγορισμὸς στὴν πρώτη χριστιανικὴ φιλοσοφία», σσ. 125-133) ἀναλύει ἐμπεριστατωμένα τὸ γιὰ ποιούς λόγους καὶ μὲ ποιά ἐπιχειρήματα οἱ πρώτοι χριστιανοὶ διανοητὲς ἀρνοῦνταν τὴν πυθαγορικὴ δυαρχία, δηλαδὴ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ὑπάρξεως δύο ἐναντίων οὐσιῶν, εἴτε ὡς ὄντολογικῶν ἀρχῶν, εἴτε μέσα στὸν ἄνθρωπο.

Ὁ Φώτιος Σχοινᾶς σὲ μιὰ ὠραία δομημένη ἐργασία μὲ τίτλο «Ὁ πυθαγόρειος τρόπος τοῦ βίου καὶ ἡ χριστιανικὴ ἄσκηση» (σσ. 165-180) ἀναζητεῖ ἀντιστοιχίες ἀνάμεσα στὸν πυθαγόρειο τρόπο τοῦ βίου καὶ τὴν χριστιανικὴ πατερικὴ καὶ ἀσκητικὴ διδασκαλία, ἐπισημαίνοντας παράλληλα τὶς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν στὴν θεωρητικὴ τους θεμελίωση.

Ὁ Ἀντώνιος Παπανικολάου («Ὁ Πυθαγόρας σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τοῦ Λουκιανοῦ», σσ. 87-107) συγκεντρώνει σὲ ἓνα ἄρθρο τὶς διασκεδαστικὲς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἄγνωστες ἀναφορὲς τοῦ Λουκιανοῦ στὸν Πυθαγόρα, ποὺ περιέχουν ἀρκετὲς ἀξιόλογες νύξεις γιὰ τὴν πυθαγόρεια φιλοσοφία, καί, ἔστω καὶ ὀψιμες, πληροφορίες.

Τὸ ἄρθρο τέλος τοῦ John Bigelow («Τὸ μὴ ἀλάνθαστον a priori», σσ. 20-26) δὲν εἶναι τόσο μιὰ μελέτη πάνω στὴν πυθαγόρεια φιλοσοφία, ὅσο μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐπιστημολογικὴ μελέτη πάνω στὸ θέμα τῆς ἀναγκαιότητος τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν, ἀφορμώμενη ἀπὸ κάποιες μαθηματικὲς παρατηρήσεις τῶν Πυθαγορείων. Ὁ John Bigelow ὑπεραμύνεται τοῦ a priori χαρακτήρα τῶν μαθηματικῶν ἀποδείξεων καὶ τῆς ὑπαρξὸς ἀναγκαίων μαθηματικῶν ἀληθειῶν, ἐντοπίζοντας τὴν πηγὴ τους στὴν ἁρμονία μεταξὺ τῶν σχημάτων στὸν κόσμος καὶ τῶν νοητικῶν τους ἀναπαραστάσεων.

Αὐτὰ εἶναι τὰ δεκαοκτὼ συνολικὰ ἄρθρα ποὺ περιλαμβάνονται στὴν *Πυθαγόρεια Φιλοσοφία*. Βεβαίως εἶναι δύσκολη μιὰ συνολικὴ ἀποτίμησή τους, δεδομένου ὅτι ὁ κάθε συγγραφέας ἔχει τὸν δικό του ἐκφραστικὸ τρόπο, καὶ τὸν δικό του τρόπο προσέγγισης τοῦ θέματος· ἀλλὰ καὶ ὁ κάθε ἀναγνώστης ἔχει τὶς δικές του προτιμήσεις, καὶ τὰ δικά του ἐνδιαφέροντα.

Ὡστόσο αὐτὸ ποὺ γίνεται φανερό ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας ματιὰ, εἶναι ὅτι τὰ ἄρθρα αὐτὰ καλύπτουν ἓνα ἐξαιρετικὰ μεγάλο θεματικὸ φάσμα: πολιτικὴ φιλοσοφία, ἠθικὴ θεωρία καὶ πράξη, μεταφυσικὴ, κοσμολογία, ἀστρονομία, μαθηματικά, σύγχρονη ἐπιστήμη, ἀκόμη καὶ ἐπιστημολογία! Μόνο οἱ συσχετισμοὶ ποὺ γίνονται εἶναι ἐντυπωσιακὰ πολλοί: Πυθαγόρειοι καὶ Ἐμπεδοκλῆς, Πυθαγόρειοι καὶ Πλάτων, Πυθαγόρειοι καὶ Νεοπλατωνικοί, Πυθαγόρειοι καὶ χριστιανικὴ φιλοσοφία, Πυθαγόρειοι καὶ νεώτερη

έπιστήμη, κ.τ.λ. "Όλα αυτά είναι ο καλύτερος μάρτυρας της ερύτητας αλλά και της επίδρασης της πυθαγόρειας φιλοσοφίας. Με αυτόν εξάλλου τον τρόπο επιτυγχάνεται ένα διττό αποτέλεσμα: αφ' ενός μὲν ἡ κάλυψη ποικίλων ἐρευνητικῶν ἐνδιαφερόντων, αφ' ἑτέρου δὲ ἡ συμπλήρωση μιᾶς σφαιρικῆς εἰκόνας γιὰ τὴν Πυθαγόρειο Φιλοσοφία, πὺ πραγματικὰ θὰ φανεῖ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἀκόμα καὶ στὸν ἀνειδίκευτο ἀναγνώστη.

"Αν τὸ ἕνα χαρακτηριστικὸ τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου εἶναι ὅτι φωτίζει πολλὰς πτυχὰς τῆς πυθαγόρειας φιλοσοφίας, τὸ ἄλλο χαρακτηριστικὸ εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὶς φωτίζει. Ἡ *Πυθαγόρεια Φιλοσοφία* δὲν εἶναι καθόλου ἕνα βιβλίο μὲ «μυστικιστικὰς» τάσεις, ὅπως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ περιμένει ἀπὸ ἕνα βιβλίο μὲ τέτοιο θέμα· ἡ *Πυθαγόρεια Φιλοσοφία* εἶναι ἕνα βιβλίο φιλοσοφικό. Αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ διευκρινισθεῖ, γιὰτὶ «μυστικισμὸς» καὶ φιλοσοφία εἶναι μερικὰς φορὰς στοιχεῖα ἀναιρετικὰ ἀλλήλων, καὶ οἱ γνήσια φιλοσοφικὰ πεπαιδευμένοι ἀναγνώστες θὰ ἔχουν διαπιστώσει ὅτι στὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα ἰσχύει ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἡ ἐξῆς ἀρχή: ὅσο περισσότερος «μυστικισμὸς», τόσο λιγώτερη φιλοσοφία. Τὸ ἐν λόγῳ βιβλίο λοιπὸν εἶναι ἕνα βιβλίο φιλοσοφικό, ἕνα βιβλίο ἔγκυρο καὶ ἐπιστημονικό. Εἶναι ἕνα βιβλίο πὺ φωτίζει πολλὰς πτυχὰς τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τῶν Πυθαγορείων, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπο διεισδυτικὸ καὶ εὔστοχο. Με λίγα λόγια, εἶναι ἕνα βιβλίο πὺ θὰ ἱκανοποιήσει ἀπόλυτα τοὺς ἀναγνώστες, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ πυθαγόρεια φιλοσοφία δὲν ἐμπίπτει στὰ στενὰ ἐρευνητικὰ τους διαφέροντα.

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ
ΑΘΗΝΑ